

ANTONOMAZIYA VA METAFORIK BIRLIKLARNING BADIY MATNDAGI SEMANTIK-LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Yozdonqulova Ozoda Zokirjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23592554>

Annotatsiya. Mazkur maqolada antonomaziya va metaforik birliklarning badiiy matndagi semantik hamda lingvopoetik munosabati tadqiq etiladi. Atoqli nomlarning o‘z referensial doirasidan chiqib, muayyan xarakter, ruhiy holat, estetik belgi yoki ijtimoiy-g‘oyaviy mazmunni ifodalovchi umumlashgan birliklarga aylanishi tahlil qilinadi. Antonomaziya metafora bilan aynanlashtirilmay, o‘ziga xos nominativ-semantik hodisa sifatida talqin qilinadi; shu bilan birga, badiiy kontekstda antonomazik nomlarning metaforik obraz yaratish jarayonidagi ishtiroki ochib beriladi. O‘zbek va jahon adabiy-madaniy makonida faol bo‘lgan Yusuf, Luqmon, Majnun, Spartak, Don Juan, Don Kixot kabi nomlarning semantik imkoniyatlari misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijasida antonomazik birliklarning semantik ixchamlik, baholovchanlik, xarakterologik tavsif, ekspressivlik va intertekstual faollik kabi lingvopoetik xususiyatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: antonomaziya, metafora, metaforik birlik, atoqli nom, pretsedent nom, badiiy matn, lingvopoetika, semantika, obrazlilik, ekspressivlik.

Abstract. This article studies the semantic and linguopoetic relationship of antonomasia and metaphorical units in a literary text. The transformation of proper names beyond their referential framework into generalized units expressing a certain character, mental state, aesthetic sign, or socio-ideological content is analyzed. Antonomasia is interpreted as a specific nominative-semantic phenomenon, not being specified by metaphor; at the same time, the participation of antonomasia names in the process of creating a metaphorical image in an artistic context is revealed. The semantic possibilities of names such as Yusuf, Luqman, Majnun, Spartak, Don Juan, Don Quixote, which are active in the Uzbek and world literary and cultural space, are highlighted on the basis of examples. As a result of the study, such linguopoetic properties of antonomasia units as semantic conciseness, evaluativeness, characterization, expressiveness, and intertextual activity are determined.

Keywords: antonomasia, metaphor, metaphorical unity, proper name, precedent name, literary text, linguopoetics, semantics, imagery, expressiveness.

Ключевые слова: антономазия, метафора, метафорическое единство, имя собственное, предшествующее имя, литературный текст, лингвопоэтика, семантика, образность, выразительность.

Tilning badiiy-estetik imkoniyatlari, avvalo, uning birliklaridan kontekstga mos ravishda yangi ma’no va vazifalarni hosil qilish imkoniyati bilan belgilanadi. Ayniqsa, atoqli nomlar badiiy nutqda oddiy identifikatsiya vositasi bo‘lib qolmay, muayyan obraz, xarakter, tarixiy tajriba yoki madaniy tasavvurni ixcham shaklda ifodalashi mumkin. Shu nuqtayi nazardan antonomaziya badiiy matnning nominativ va poetik tizimida alohida o‘rin egallaydi. Dissertatsiyada antonomaziya



onomastik birliklarning uslubiy va lingvokulturologik vazifalarini yuzaga chiqaruvchi hodisa sifatida ko‘riladi hamda uning o‘ziga xos semantik maydoni mavjudligi ta’kidlanadi.

Antonomaziyaning mohiyati atoqli nomning yangi referentga nisbatan umumlashtiruvchi yoki tavsiflovchi birlik sifatida qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Bunda nomning dastlabki individual-referensial xususiyati ikkilamchi planga o‘tib, u bilan bog‘langan muhim semantik belgi faollashadi. Masalan, “U mahallaning Luqmoni edi” shaklidagi konstruksiyada Luqmon muayyan shaxsni identifikatsiya qilish uchun emas, balki donolik, oqillik va hayotiy tajriba belgilarini ifodalash uchun qo‘llanadi. Xuddi shuningdek, “U sevgi yo‘lida Majnunga aylandi” konstruksiyasida Majnun nomi kuchli ishq, iztirob va sadoqat bilan bog‘langan obrazni yangi referentga ko‘chirish vazifasini bajaradi. Bunday holatda nomning semantik hajmi kengayadi va u badiiy tavsif vositasiga aylanadi.

Antonomaziya va metafora o‘rtasidagi munosabatni aynan shu semantik kengayish nuqtasidan kuzatish mumkin. Metaforada bir predmet yoki hodisaga xos belgi boshqa predmet yoki hodisaga ko‘chirilsa, antonomaziya atoqli nomning o‘zi yangi referentni tavsiflash vositasiga aylanadi. Biroq badiiy kontekstda antonomazik nom ko‘pincha metaforik obrazning semantik markazini tashkil etadi. Masalan, “U o‘z davrining Spartagi edi” jumlasida Spartak nomi tarixiy shaxsni anglatishdan ko‘ra kurash, qarshilik, jasorat va ozodlik kabi belgilarni faollashtiradi. Shu jihatdan mazkur birlikni faqat metafora yoki faqat antonomaziya doirasida izohlash yetarli emas: uning nominativ asosi antonomazik, obrazlilik darajasi esa metaforik xususiyatga ega.

Antonomazik birlikning semantik qiymati ko‘p jihatdan uning madaniy xotiradagi maqomiga bog‘liq. Dissertatsiyada pretsedent fenomen, lingvokulturologiya va onomastik birliklarning madaniy axborot tashish imkoniyatlari antonomaziyaning tushuntirishda muhim manba sifatida ko‘rsatiladi. Xususan, D. Andaniyozovning badiiy matndagi onomastik birliklar lingvopoetikasi haqidagi tadqiqoti hamda R. Achilovning ingliz va o‘zbek tillaridagi antonomaziyalarning leksik-semantik va lingvopoetik tadqiqiga bag‘ishlangan dissertatsiyasi mazkur hodisaning semantik va funksional tomonlarini yoritishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Pretsedent nomning badiiy nutqdagi kuchi shundaki, u o‘quvchi ongida bir vaqtning o‘zida bir nechta semantik qatlamni faollashtiradi. “Yusuf” nomi go‘zallik, “Luqmon” donolik, “Majnun” ishq va ruhiy iztirob, “Spartak” ozodlik va qarshilik, “Don Juan” muayyan xarakter tipi, “Don Kixot” esa idealizm va xayolparastlik bilan bog‘liq assotsiativ maydonni yuzaga chiqarishi mumkin. Demak, atoqli nom badiiy matnda semantik jihatdan zich birlik sifatida ishlaydi. Muallif birgina nom orqali qahramonning tashqi yoki ichki xususiyatlarini keng tavsiflashga hojat qoldirmaydi.

Antonomaziyaning lingvopoetik imkoniyatlaridan biri semantik ixchamlashtirishdir. Masalan, “U juda dono inson edi” neytral tavsifida faqat bir belgi bevosita ifodalansa, “U mahallaning Luqmoni edi” konstruksiyasida donolik bilan birga hurmat, hayotiy tajriba, maslahatgo‘ylik va madaniy obraz ham faollashadi. Shu sababli antonomazik nom badiiy nutqning iqtisodiyligi va ekspressivligini bir vaqtning o‘zida ta’minlaydi. Bu xususiyat badiiy matn lingvopoetik tahlilida muhim ahamiyatga ega.

Antonomazik birliklar xarakter yaratish jarayonida ham faol qo‘llanadi. “U haqiqiy Don Juan edi” kabi konstruksiyada Don Juan muayyan adabiy qahramonning nomi sifatida emas, balki ma’lum xarakter tipini ifodalovchi umumlashgan birlik sifatida namoyon bo‘ladi. “U Don Kixot kabi imkonsiz



orzular ortidan borardi” shaklida esa nom xayolparastlik, idealizm va voqelik bilan ziddiyatdagi orzu tushunchalarini faollashtiradi. Bunda atoqli nomning semantik imkoniyati qahramon xarakterini qisqa, ammo kuchli obrazli shaklda berishga xizmat qiladi.

Antonomaziya badiiy baholash vositasi sifatida ham muhimdir. Muallif qahramonni “jasur”, “dono”, “go‘zal” yoki “xayolparast” deb to‘g‘ridan-to‘g‘ri tavsiflash o‘rniga, unga mos madaniy prototip nomini qo‘llashi mumkin. Natijada baho yashirin, ammo semantik jihatdan kuchli shaklda ifodalanadi. Shu sababli antonomaziya nafaqat nominativ, balki pragmatik va ekspressiv imkoniyatlarga ham ega. Dissertatsiyada antonomaziyaning kelib chiqish omillari, ishlatilish sabablari, semantikasi va matndagi vazifalari alohida tadqiqot yo‘nalishlari sifatida qayd etilgan. Antonomaziya va metaforaning o‘zaro munosabatida kontekst hal qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, “Uning ichidagi Spartak uyg‘ondi” jumlasida “uyg‘ondi” fe‘li nomning tarixiy mazmunini oddiy eslatishdan ko‘ra, qahramon ichidagi qarshilik va kurash ruhining jonlanishini ifodalaydi. Demak, antonomazik nom metaforik konstruksiyaning semantik markaziga aylanadi. Bunday holatda nomning madaniy mazmuni kontekst orqali qayta tashkil qilinadi va yangi poetik ma‘no hosil qiladi.

Antonomaziyaning metaforiklashuvi ayniqsa lirik nutqda kuchli namoyon bo‘ladi. “Men Majnunman” kabi konstruksiya “men oshiqman” degan oddiy xabar bilan cheklanmay, ishqning iztirobli, fidokorona va ruhiy jihatdan kuchli holatini ifodalashi mumkin. Shuning uchun antonomazik nom lirik subyektning ruhiy holatini ixcham va ekspressiv tarzda berish imkonini yaratadi. Bunda atoqli nom obrazlilikni kuchaytirib, matnning emotsional zichligini oshiradi.

Metonimiya bilan qiyoslanganda ham antonomaziyaning o‘ziga xosligi yaqqol ko‘rinadi. Metonimik ko‘chishda predmetlar yoki hodisalar o‘rtasidagi aloqadorlik va tutashlik munosabati yetakchi bo‘lsa, antonomaziya atoqli nom bilan bog‘langan madaniy prototip va uning salient belgisi asosiy semantik omil bo‘ladi. Shu sababli “Luqmon”ning donolikni yoki “Spartak”ning kurashni ifodalashi oddiy nomlararo almashinuv emas, balki nomning madaniy-semantik umumlashuvi natijasidir. Dissertatsiyada antonomaziyaning boshqa ko‘chim turlari bilan munosabati, xususan metafora, metonimiya va sinekdoxa bilan chegaradosh jihatlari alohida bob doirasida belgilangan.

Antonomazik birliklarning intertekstual xususiyati ham uning lingvopoetik tabiatini belgilaydi. “Majnun”, “Don Kixot”, “Hamlet”, “Romeo” kabi nomlar faqat lug‘aviy birlik sifatida emas, balki boshqa badiiy matnlar va madaniy obrazlarga yo‘naltiruvchi belgilar sifatida ishlaydi. Bunday nomni to‘liq anglash uchun o‘quvchining madaniy va adabiy bilimlari ishga tushadi. Demak, antonomaziya matnlararo aloqani kuchaytirib, badiiy mazmunning yashirin qatlamlarini ochishga xizmat qiladi.

Antonomaziyaning aniqlashda kontekstual mezonning ahamiyati nihoyatda katta. Agar “Alisher Navoiy” nomi tarixiy shaxsni ko‘rsatish uchun ishlatilsa, u oddiy atoqli nomdir. Ammo “U o‘z davrining Navoiysi edi” shaklida Navoiy nomi yangi shaxsga nisbatan ijodkorlik, bilimdonlik, ma‘rifatparvarlik yoki yuksak badiiy salohiyat kabi belgilarni yuklaydi. Demak, antonomazik ma‘no nomning o‘zida tayyor holatda mavjud bo‘lishi bilan birga, uning yangi referent bilan munosabati va kontekst orqali ham yuzaga keladi.



Shunday qilib, antonomaziya va metaforik birliklarning badiiy matndagi munosabatini ularning aynanlashuvi emas, balki semantik kesishuv va funksional hamkorligi sifatida baholash maqsadga muvofiq. Antonomaziyaning markazida atoqli nomning umumlashishi va yangi referentni tavsiflash jarayoni tursa, metaforik jarayon ushbu nom bilan bog‘langan belgining yangi obyektga obrazli ko‘chirilishini ta‘minlaydi. Natijada bitta atoqli nom orqali tarixiy, adabiy, diniy yoki madaniy axborotning katta hajmi ixcham tarzda ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda, antonomazik-metaforik birliklarning badiiy qiymati nomning madaniy tanilganligi, nom bilan bog‘langan asosiy semantik belgining barqarorligi va uning yangi kontekstda qanday poetik maqsadda faollashtirilishiga bog‘liq. Antonomaziya badiiy matnda nomlash vositasi bo‘lish bilan birga, xarakter yaratish, baholash, ekspressivlikni kuchaytirish, intertekstual aloqa o‘rnatish va konseptual mazmunni ixcham ifodalash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Metaforik kontekst esa ushbu imkoniyatlarni yanada kuchaytirib, atoqli nomni badiiy obrazning semantik markaziga aylantiradi. Shu jihatdan antonomaziya va metaforik birliklarning kesishuvini o‘rganish badiiy matnning semantik zichligi va lingvopoetik mexanizmlarini ochib berishda muhim ilmiy yo‘nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Наука, 2010. – 288 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1999. – 896 с.
3. Арутюнова Н. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5–32.
4. Артикова М. Прецедент феноменининг лингвوماданий табиати // Foreign Languages in Uzbekistan. – 2021. – № 3. – Б. 78–92.
5. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Т.: Фан, 1981. – 88 б.
6. Автономова Н.С. Метафорика и понимание // Загадка человеческого понимания. – М.: Политиздат, 1991. – С. 95–113.
7. Азнаурова Э.С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи // Языковая номинация. – М.: Наука, 1977. – С. 86–129.
8. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Т.: Фан, 2013. – 187 б.
9. Григорьев В.П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – 234 с.
10. Исхоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: Зарқалам, 2006. – 241 б.